

BERETNING vedrørende registrering af gravminder

*Afgivet af
den af kirkeministeriet den 4. september 1984
nedsatte arbejdsgruppe*

BETÆNKNING NR. 1046

KØBENHAVN 1985

I N D H O L D S F O R T E G N E L S E

Indledning	5
Kirkegårdsmonumenter i Danmark, historisk redegørelse af mag.art. Karin Kryger	9
Arbejdsgruppens overvejelser og forslag	16
Udkast til lovbestemmelser om registrering af gravminder	23
Udkast til administrative bestemmelser i medfør af loven	25
I. Registrering	25
1. Udarbejdelse af forslag til registrering	25
2. Provstesynets afgørelse. Notering i kirkegårdsprotokol m.v.	28
3. Registrering af gravminder på kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn	29
4. Udgifternes dækning	30
5. Fremtidig registrering	31
II. Anbringelse af registrerede gravminder på kirkegården	32
III. Anbringelse af registrerede gravminder andre steder end på kirkegården	34
IV. Fjernelse af ikke-registrerede gravminder fra kirkegården ...	34
V. Kirkegårdenes kulturhistoriske betydning	35
Bilag	37
Bilagsfortegnelse	38

Indledning.

Den 4. september 1984 tilskrev kirkeministeriet ekspeditionssekretær A. Steen Henriksen, kirkeministeriet, således:

"Som det vil være Dem bekendt er der navnlig i de senere år fra forskellig side givet udtryk for, at der burde gøres en indsats for at bevare den kulturelle arv, som de ældre gravminder på vore kirkegårde repræsenterer.

Man har i denne forbindelse henledt opmærksomheden på, at mange bevaringsværdige gravminder fjernes fra kirkegårdene, når de pågældende gravsteder sløjfes. Hertil kommer, at mange af de ældre gravminder, som stadig bevares på kirkegårdene, er i en sørgelig forfatning, idet de som følge af manglende pasning er blevet ofre for vejr og vind og - ikke mindst i den senere tid - forurening.

Det drejer sig her ikke alene om sådanne gravminder, som i sig selv må betragtes som fornem billedhuggerkunst eller fremragende kunsthåndværk,- eller gravmonumenter over særligt betydningsfulde personer. Også mere almindelige gravminder kan i høj grad have kulturhistorisk værdi, fordi de ved deres udformning, materiale og indskrifter er typiske for tidligere tiders tradition og smag. Som eksempel herpå kan nævnes de for 1800-tallet så karakteristiske gravmæler og indhegninger af støbe- og smedejern.

Ifølge lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m.v. § 26, stk. 4, skal "synet påse, at sådanne ligsten eller mindesmærker, som enten kan tjene kirkegården til prydelse eller til at bevare mindet om fortjenstfulde mænd og kvinder, ikke fjernes fra kirkegården".

Endvidere indeholder lovens § 24, stk. 4, en sålydende bestemmelse: "Gravsteder, hvori er begravet mænd eller kvinder, der har haft særlig betydning for sognet eller egnen, må, når gravstedsretten er udløbet, ikke sløjfes af kirkegårdsbestyrelsen uden tilladelse af synet (§ 32)."

Da disse lovbestemmelser åbenbart ikke har været tilstrækkelige til at hindre den ovenfor omtalte uheldige udvikling, finder ministeriet, at det i forbindelse med den forestående revision af vedligeholdelsesloven bør tages op til overvejelse at udforme en lovbestemmelse, der kan skabe grundlag for et bedre værn om de her nævnte kulturværdier.

Ministeriet erkender, at det ikke er muligt at sikre, at alle gravminder, der ud fra det ene eller andet synspunkt kunne anses for interessante, bevares på kirkegårdene. Dette ville såvel af praktiske som økonomiske grunde være uoverkommeligt. Derimod ville man anse det for ønskeligt, om der kunne gennemføres en ordning, der sikrer bevaring og fornøden vedligeholdelse af særligt udvalgte, bevaringsværdige gravminder inden for de kategorier, der er nævnt ovenfor. Dette måtte formentlig have til forudsætning, at der med sagkyndig bistand blev foretaget en registrering af sådanne gravminder.

Under henvisning til foranstående skal man meddele, at ministeriet har besluttet at nedsætte en mindre arbejdsgruppe med den opgave nærmere at undersøge og analysere problemerne vedrørende de bevaringsværdige gravminder og at fremkomme med forslag til en ny lovbestemmelse herom. Man anmoder Dem herved om at indtræde i arbejdsgruppen som dennes formand.

Ministeriet har samtidig hermed anmodet følgende om at indtræde som medlemmer af arbejdsgruppen:

Museumschef John Erichsen, Københavns Bymuseum, mag. art. Karin Kryger, København, kirkegårdskonsulent, landskabsarkitekt Torben Michelsen, Sorø, og museumsinspektør Erik Skov, nationalmuseet. Endvidere har man anmodet Danmarks Provsteforening og Landsforeningen af menighedsrådsmedlemmer om hver at udpege et medlem. I arbejdsgruppen vil kirkeministeriet foruden af formanden være repræsenteret af ekspeditionssekretær Torben Jensen og fuldmægtig Jens Ulf Jørgensen.

Som sekretær for arbejdsgruppen har man udpeget fuldmægtig Carsten Dalsgaard Jørgensen, kirkeministeriet.

Ud over det foran anførte skal ministeriet ikke udstikke nærmere retningslinier for arbejdsgruppens arbejde. Man skal dog henstille, at det tages op til overvejelse, om bevaringsværdige gravminder eventuelt i nogle tilfælde kunne opstilles andre steder end på kirkegården. Ligeledes bedes det undersøgt, hvorledes det kan hindres, at gravsten, der ikke ønskes bevaret, benyttes på usømmelig måde, f. eks. ved at de uden fjernelse af indskriften benyttes som byggemateriale.

Arbejdsgruppen er berettiget til i fornødent omfang at tilkalde særligt sagkyndige til forhandling."

Som medlemmer af arbejdsgruppen udpegede Danmarks Provsteforening provst Knud Knudsen, Øster Hornum, og Landsforeningen af menighedsrådsmedlemmer forretningsfører Anker Honoré.

Arbejdsgruppen har afholdt ialt 6 møder og har endvidere besøgt nogle kirkegårde på Sjælland. Arbejdsgruppen har haft samråd med fredningsstyrelsen, Statens museumsnavn, Foreningen af danske kirkegårdsledere og Landsbygraverforeningen for Danmark.

Arbejdsgruppen har afsluttet sit arbejde i maj 1985 med afgivelse af denne beretning.

København, den 13. maj 1985.

John Erichsen

Steen Henriksen

(formand)

Honoré

Torben Jensen

Jens Ulf Jørgensen

Knud Knudsen

Karin Kryger

Torben Michelsen

Erik Skov

/ Carsten Dalsgaard Jørgensen

(Arbejdsgruppens sekretær)

Kirkegårdsmonumenter i Danmark.

Historisk redegørelse af mag. art. Karin Kryger. *)

De ældste gravmæler, vi kan finde på vore kirkegårde, stammer fra Vikingetiden og den tidlige kristne tid. Disse mindsten med runeindskrifter finder man også uden for kirkegårdene, da de egentlig repræsenterer en hedensk tradition. Tidligt blev det eftertragtet at blive begravet i kirken, og så længe dette var tilladt, hævdede især gejstligheden og adelen sin ret hertil. Også andre, som kunne betale for det, lod sig begrave der. Almindelige mennesker var henvist til kirkegården, og det var da bedst at komme til at ligge så tæt ved kirken som overhovedet muligt.

Middelalderen

Monumenterne var oftest udført i træ, og enkle trækors har formentlig været dominerende på kirkegården. Vi har bevarede eksemplarer af middelalderlige trækors fra kirkegården i nordbobygden Herjolfnæs på Grønland. Imidlertid benyttedes også ligsten og lave kors af sten. Disse monumenter er i nogle tilfælde bevarede, fordi man i en senere tid har benyttet dem som byggemateriale. Kun få er endnu anbragt over den oprindelige middelalderlige grav. Den velkendte "Liden Kirstens grav" på Vestervig Kirkegård er et af de få eksempler, vi har på en middelalderlig ligsten, anbragt på sin oprindelige plads. Gravstedet har en dobbeltgrav, hvor stenene er anbragt i forlængelse af hinanden. På oversiden er udhugget kors, og ved hver ende af graven er en gavlstøtte af granit, en detalje der vistnok har været fremherskende ved middelalder- og renæssancegravmæler. Man har i vid udstrækning benyttet kors som dekoration på ligstenene, men fremstillinger af den afdøde eller skytshelgener forekommer også ofte. En anden benyttet gravmæletype var ligsten, der havde form som et hus med hvælvet tag og sider ligesom Trelleborghusene, de såkaldte hog-backs.

*) Se herved bilag 1, side 39. -

Vores viden om den middelalderlige kirkegårds udseende er iøvrigt temmelig beskeden, og det er vanskeligt at prøve at rekonstruere, hvorledes kirkegårdens miljø egentlig har været.

Reformationen

Efter reformationen gik brugen af kors som gravminde af brug, da man i ledende teologiske kredse ejendommeligt nok havde en forestilling om, at korset var papistisk, som det bl.a. fremgår af Sjællands biskop Peder Palladius traktat fra 1553. Sjællands Landemode gik endda så vidt at forbyde "Kors, Stene og anden Uryd" på kirkegårdene.

Forholdene på kirkegårdene var fra reformationen og i de følgende århundreder ikke særlig acceptable. Der rapporteres jævnlig om kreaturer, der græsser på kirkegårdene, og stor misligholdelse. Inter under at de, der havde råd, søgte at blive begravet i kirkerne. De sundhedsmæssige farer, der lå heri, erkendte man først i sidste halvdel af 1700-tallet. Det var således de lavere samfundsklasser, der blev begravet på kirkegårdene, og deres monumenter synes i reglen at være udført i det forgængelige materiale træ. Der er dog bevarede ligsten, de såkaldte bondeligsten, fra denne periode, ofte med en ret kortfattet inskription med afdødes navn, data og evt. bomærke.

1700 - 1800 tallet

Sidste halvdel af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet har haft en grundlæggende betydning for vores kirkegårdskultur. Man overvandt nu tidligere tiders uvilje mod begravelserne uden for kirkerne. Dette skyldtes dels rationelle årsager og dels mere følelsesmæssige motiver. Man blev overbevist om, at det af hygiejniske grunde ikke var hensigtsmæssigt at fortsætte med kirkebegravelserne, og under indflydelse af tidens natursværmeri fandt man det nu ikke så afskrækkende at lade sig begrave i den frie natur, tværtimod. Allerede inden forordningen i 1805 med et forbud mod begravelser

i kirkerne havde man i mange år fundet det naturligt at lade sig begrave udendørs.

De kirkegårdsmonumenter, der blev skabt omkring år 1800 bar ofte præg af, at man var fortrolig med tanken om et gravmæle anbragt i en bygning, kirke eller kapel. De første udendørs monumenter var ofte epitafier, der blev anbragt i muren, eller monumenter, der havde karakter af et epitafium, og som fordrede en baggrundsvæg. Gradvist ændredes karakteren af gravmælerne, og man blev sig mere bevidst, at monumentet skulle ses fra flere sider. Gravmælerne i denne periode var udført med inspiration fra den antikke kunst. Udsmykningen havde ligeledes sin baggrund i antikken, og de allegoriske personifikationer og symboler, vi finder på gravmælerne omkring år 1800, er i dag vanskelige at fortolke for menigmand, fordi det symbolsprog, der blev benyttet dengang, ikke mere er så levende i den almindelige bevidsthed. Omkring år 1800 dukkede der også mere nationalromantiske monumenter op, som f.eks. bautasten tydelig inspireret af de nordiske runesten. Materialerne var ofte marmor og sandsten, og disse materialer er ikke ubetinget velegnede for det nordiske klima. Mange af de problemer, vi idag har med vedligholdelsen af disse gamle gravmæler, hænger sammen med, at man omkring år 1800 ikke var sig bevidst, at de materialer, der benyttedes i antikken, ikke var særlig velegnede til det danske klima.

Mindre formuende havde ikke råd til monumenter af marmor eller andre sten. Derfor var træ et meget benyttet materiale til gravmæler, men i dag er de oftest gået tabt. Enkelte steder har man de såkaldte gravtræer og gravrammer bevaret, og er kirkegården i besiddelse af sådanne, bør man sikre sig, at de ikke forsvinder. Gravtræer og gravrammer følger iøvrigt en anden tradition, end de klassicistisk prægede monumenter.

Jern er noget mere holdbart end træ, og dette materiale

fik stor indflydelse på gravmælernes udformning i 1800-tallet. Omkring år 1800 skabtes nogle imponerende gravmæler i Norge af støbejern, hvoraf en del sendtes til Danmark. Senere hindrede de engelske krige og afståelsen af Norge til Sverige den omfattende import af støbejern fra Norge, og monumenterne blev derefter importeret fra Tyskland, eller udført med inspiration fra de tyske jernværker. De ældste støbejernsmonumenter er fra omkring år 1800. Det er dem, der blev skabt i Norge, og som i mange tilfælde bringer associationer med kaminer og kakkelovne, men støberierne leverede jo også store mængder af denne vare. Fra omkring 1810 begyndte man at bruge støbejernskors, med korsarme, der endte i trepas på forskellige dekorative måder. Disse blev rimeligvis importeret fra Tyskland, før en egentlig produktion af støbejernskors kom igang i Danmark. Støbejernskorsene var særdeles udbredt på de danske kirkegårde i 1800-tallet. En ikke publiceret undersøgelse, udført af mag. art. Aase Faaye, har vist, at støbejernskorsene seriefremstilledes, og at man i Danmark importerede fra ganske bestemte støberier i Tyskland, hvis produkter gav inspiration til danske støberier, f.eks. Morsø Støberi i Nykøbing Mors.

Indhegningen af gravstederne foretoges ligeledes ofte med støbejern. Gitrene importeredes, ligesom korsene fra Tyskland, eller blev skabt på danske støberier. Støbejernsmonumenterne, hvad enten her er tale om kors eller gitre, der før har været så almindelige, er nu ved at være sjældne. Imidlertid er de repræsentanter for den menige mands minde, hvor tekst og dekoration fortæller ikke så lidt om 1800-tallets mennesker.

En anden type jernmonumenter, der vandt frem, var smedejernsmonumenterne. Til forskel fra støbejernsgitrene er her i højere grad tale om lokale danske arbejder. Det har af og til været muligt, at påvise smedejernsmonumenter, der har været produceret i ganske bestemte områder af landet, og i enkelte tilfælde kan man endog i-

dentificere smedemestrene. Disse monumenter er af stor kunstindustriell værdi.

Også stenmonumenterne blev standardiseret. Det var i almindelighed for kostbart at bestille et originalt monument hos en billedhugger eller anset stenhugger, og man gik over til egentlige katalogvarer. Et af de mest benyttede standardmonumenter fra 1800-tallet er sandstensgrotten med inskriptionsplade i hvidt marmor og med marmorkors foroven. I sandstenen ses ofte udhuggede vedbend- eller egeblade som dekoration. Disse monumenter findes stadig i et ret stort antal, men de er nu gået af brug og udføres almindeligvis ikke mere.

Andre monumenttyper blev almindelige på kirkegårdene. Hvide marmortavler indsat i en "gotisk" ramme af sandsten blev uhyre populære, ligesom den enkle "himmelport", en buet granitsten, der enten blev poleret, eller stod glat.

Gravmælernes dekorationer blev ligeledes massefremstillet. Duer og medaljoner af bisquit (uglaseret, brændt porcelæn) fuldendte monumentet. Thorvaldsens "Dødens Genius", "Natten bærer sine børn Søvn og Død" samt "Aurora med Lysets Genius" blev produceret på såvel Den Kongelige Porcelænsfabrik som Bing og Grøndal med særlig henblik på gravmælernes udsmykning.

Foruden metallet jern, vandt også andre materialer frem. Zink og bronze erstattede i nogen grad den hvide marmor og benyttedes til portrætter, dekorationer og hele gravskulpturer. Hvor man tidligere oftest havde udført portrætmedaljonerne i hvid marmor, vandt nu det mere vejrbestandige bronze frem. Der er ligefrem eksempler på, at tidligere marmorportrætter er blevet erstattet af bronceportrætter. Broncestøbere købte retten eller havde ligefrem samarbejde med billedhuggere, der udførte modeller til gravskulpturer, der massefremstilledes i

zink eller bronze. Den navnkundige broncestøber Lauritz Rasmussen i København udførte **gravskulpturer** efter J.A. Jerichaus "Troens Engel", den i mange år i Danmark bosiddende italienske billedhugger Guiliemo Braconis blomsterstrøende pige, Stephan Sindings gravengel, samt efter den i dag temmelig ukendte, men absolut delikate billedhugger Hans Jørgen Nielsens arbejder. Hans Jørgen Nielsen udførte både portrætter og gravfigurer for Lauritz Rasmussens broncestøberi.

I løbet af 1800-tallet blev steler og bautaer i granit populære, med tydelig inspiration fra de ældste nordiske mindesten. Omkring århundredskiftet leverede Rønne Stenhuggeri materiale til mange af samtidens mest fremragende kunstnere, bl.a. Joakim og Niels Skovgaard og Niels Hansen Jacobsen. Resultatet var, at der i perioden

1900-tallet

1900-1920 skabtes mange monumenter af meget høj kvalitet, hvor tidens sans for materialer i forbindelse med kunstnernes frodige fantasi gik op i en højere enhed. Med til at højne gravmælernes kvalitet og originalitet i denne periode var, at kunstnerne tog gravmælekunsten meget alvorligt. Et vidnesbyrd herom er de mange konkurrencer, der fandt sted i denne periode om gravmæler. Et dødsfald afstedkom meget ofte, at der blev oprettet en komité med det formål, at få rejst et gravmæle. Denne komité udskrev ofte konkurrencer om gravmælet, som kunstnerne var meget ivrige til at deltage i. Ligeledes fandt der en del udstillinger sted, der havde gravmælet som tema. Disse konkurrencer og udstillinger fik en meget positiv indvirkning på typemonumentet, idet stenhuggerne ofte købte rettighederne til kunstnernes tegninger, og lod modelerne masseproducere. Som eksempel kan nævnes, at stenhuggerfirmaet E. Nielsen i denne periode købte en hel kollektion af arkitekten V.A. Kochs tegninger til gravmæler, hvis brugbarhed kan illustreres med, at firmaet den dag i dag leverer monumenter efter disse tegninger!

I stenhuggerierne kunne man nu udnytte ny kunnen og teknik i fremstillingen af "gravmæler". Mange sten blev poleret med kunstfærdige mønstre, kors, blomster, solnedgange osv. På trods af, at gravmælerne typefremstilledes, kunne man alligevel gøre gravmælet mere personligt og individuelt ved at anbringe en dekoration, der på en eller anden måde i forbindelse med den afdødes livstilhængelse eller livsholdning fik særlig mening på det pågældende monument.

I dag udføres dekorationerne næsten kun i metal. Også her er modellerne mangfoldige, fra de velkendte små spurve, kors, blomster, håndtryk m.m. Gravmælerne i dag forekommer meget ensartede, lige til det kedelige, og den modvilje, der hersker mod at anbringe fyldige informationer på gravmælerne, gør, at de moderne monumenter ofte forekommer ligegyldige. Et monument over "Far" eller "Mor" siger kun noget til særligt indviede. Indeholdt gravmælerne derimod navn, data eller anden information om den afdødes liv, da ville gravmælet også få værdi for andre, end de nærmeste pårørende.

Denne gennemgang af gravmælernes udvikling i Danmark er meget koncentreret og unuanceret og giver ikke et fuldstændigt indtryk af det, man kan finde på vore kirkegårde. Monumenttyperne er for mangfoldige og den lokale tradition for alsidig, til at man kortfattet kan give et helhedsbillede af vor rigdom af gravmæler, en rigdom vi bør passe på.

Arbejdsgruppens overvejelser og forslag.

Kommissoriet

Det er i kommissoriet pålagt arbejdsgruppen at fremkomme med forslag til lovbestemmelser, der kan skabe grundlag for et bedre værn om de bevaringsværdige gravminder end de hidtil gældende, i kommissoriet citerede lovbestemmelser, der anses for utilstrækkelige. I kommissoriet peges der på den mulighed, at der gennemføres en ordning, hvorefter der med sagkyndig bistand foretages en registrering af sådanne gravminder.

Registrering

Der er i arbejdsgruppen enighed om, at der ikke kan etableres en betryggende beskyttelse af de bevaringsværdige gravminder, medmindre der gennemføres en registrering af disse. Arbejdsgruppen har derfor fra starten set det som sin vigtigste opgave at undersøge, hvorledes en sådan registrering kan gennemføres. Man har i denne forbindelse lagt vægt på at gøre registreringen så enkel som muligt i administrativ henseende. Ud fra dette synspunkt forekommer det naturligt at henlægge registreringen til provstesynene, hvorved ordningen så at sige indpasses i det kirkelige system. Ved en sådan ordning bliver registreringen af de bevaringsværdige gravminder et led i synsforretningen, og lovens øvrige bestemmelser om syn, herunder den ved loven hjemlede adgang til klage, vil kunne bringes til anvendelse også for så vidt angår registreringen. Det forudsættes, at registreringen normalt sker ved de ordinære 3-årige syn, men registreringen kan dog også finde sted ved et ekstraordinært syn, såfremt det skønnes nødvendigt at afholde et sådant.

Sagkyndig bistand

Arbejdsgruppen finder - på linie med det i kommissoriet anførte - at registreringen bør foretages med sagkyndig bistand, idet det kræver en særlig indsigt at kunne bedømme gravmindernes kunstneriske eller kulturhistoriske værdi. En sådan opgave vil efter

arbejdsgruppens opfattelse kunne varetages af de lokale museer,, da det arbejde, der her er tale om, må anses for at falde ind under museernes arbejdsområde. Dette synspunkt deles af Statens museumsnævn, med hvilket arbejdsgruppen har ført forhandlinger.

Man har i denne forbindelse overvejet en ordning, hvorefter en repræsentant for det stedlige museum deltager i det provstesyn, ved hvilket registreringen foretages. Imidlertid må det antages, at en sådan ordning såvel for provstesynene som for museerne vil byde på praktiske vanskeligheder med hensyn til arbejdets tilrettelæggelse.

Udarbejdelse af forslag

Da det endvidere er ønskeligt at inddrage menighedsrådene i registreringsarbejdet, foreslår arbejdsgruppen en ordning, hvorefter menighedsrådene sammen med en repræsentant for det stedlige museum forud for provstesynet foretager en udvælgelse af de gravminder, der anses for særligt **bevaringsværdige**, og på dette grundlag udarbejder et forslag til registrering. Forslaget fremsendes til provsten. Med udgangspunkt i dette forslag foretager provstesynet herefter den endelige registrering. Forslaget er dog ikke bindende for provstesynet.

Efter samråd med Statens museumsnævn foreslås den bistand, der i overensstemmelse med det foran nævnte skal ydes af de stedlige museer ved registreringen, tilrettelagt af museumsrådene for hvert amt og for Københavns og Frederiksberg kommuner. Om museumsrådenes virksomhed henvises til lov nr. 291 af 6. juni 1984 om museer m.v., kapitel 4. (bilag 2, side 39).

Kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn

Nogle af folkekirkens kirkegårde er ikke undergivet provstesyn. Det drejer sig om kirkegårde - navnlig i de store byer - hvis bestyrelse er overtaget af kommunalbestyrelsen eller (i enkelte tilfælde) af en

kommission, bestående af repræsentanter for folkekirken og kommunalbestyrelsen. *) Siden 1922 har hjemmelen til en sådan ordning været lov om kirkers bestyrelse m.m. § 7, stk. 3. Nærmere regler om begravelsesvæsenets bestyrelse er for disse kirkegårde fastsat i en af kirkeministeriet stadfæstet vedtægt. Også disse kirkegårde står imidlertid under kirkeministeriets overtilsyn.

Det har derfor været nødvendigt for arbejdsgruppen at overveje, hvorledes en registrering af bevaringsværdige gravminder kan gennemføres for de her nævnte kirkegårde. Det kan næppe anses for at være en betryggende ordning at overlade det til kirkegårdsbestyrelserne på egen hånd at foretage registreringen, uden mulighed for, at der føres et vist tilsyn med registrerings gennemførelse. Arbejdsgruppen er kommet til det resultat, at det bør overlades til nationalmuseet at foretage registrering af bevaringsværdige gravminder på de kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn. Det må dog anses for naturligt, at nationalmuseet inddrager det stedlige museum i registreringsarbejdet efter nærmere aftale med dette. Registreringen bør iøvrigt ske i samarbejde med kirkegårdsbestyrelsen, men således at det er nationalmuseet, der afgør, hvilke gravminder der skal registreres. Der må være mulighed for at indbringe nationalmuseets afgørelse for kirkeministeren.

Gennem nationalmuseets repræsentant i arbejdsgruppen har man modtaget oplysning om, at nationalmuseet er villigt til at påtage sig en sådan opgave. For så vidt det bliver nødvendigt, at nationalmuseet i dette øjemed midlertidigt må antage ekstra medhjælp, har museet dog betinget sig, at de hermed forbundne udgifter ikke kommer til at belaste museets budget.

*) Således kirkegårde, der hører under begravelsesvæsenet i København, Frederiksberg, Århus, Odense, Aalborg, Esbjerg, Randers, Gentofte og Birkerød.

Da arbejdsgruppen anser det for meget ønskeligt, at nationalmuseet påtager sig denne registreringsopgave.. foreslår man, at udgifterne til den eventuelt fornødne medhjælp for museet afholdes på samme måde som de øvrige udgifter, der er forbundet med registreringen, jfr. side 18.

Retsvirkninger

Retsvirkningerne af, at et gravminde registreres som bevaringsværdigt, bør efter arbejdsgruppens opfattelse være, at det herefter ikke af kirkegårdsbestyrelsen kan fjernes fra kirkegården. Derimod kan registreringen ikke gribe ind i den ret, som indehaveren af gravstedsretten har til ved brugstidens udløb at fjerne gravminder og planter m.m. fra gravstedet. Ifølge standardvedtægten for kirkegårde har indehaveren af gravstedsretten en sådan ret i et i vedtægten fastsat antal uger efter brugstidens udløb. Gøres der trods påmindelse ikke brug af denne ret, hjemfalder gravmindet, og hvad der iøvrigt er på gravstedet, til kirkegården. Drejer det sig om et registreret gravminde, må kirkegårdsbestyrelsen herefter ikke fjerne det fra kirkegården.

Når et registreret gravminde således ikke af kirkegårdsbestyrelsen må fjernes fra kirkegården, indebærer dette, at gravmindet i uændret form fremdeles skal være en del af kirkegårdsanlægget. Den forpligtelse, der ifølge loven påhviler kirkegårdsbestyrelsen til at vedligeholde kirkegården, omfatter altså også de registrerede gravminder, der er hjemfaldet til kirkegården.

Ved lov nr. 645 af 19. december 1984 om folkekirkens økonomi. § 20, stk. 3, (bilag 3) er der tilvejebragt hjemmel for at yde tilskud af statskassen til restaurering af særligt bevaringsværdige gravminder. Gennemføres de her foreslåede bestemmelser om registrering af gravminder, må det normalt være en forudsætning for ydelse af statstilskud til restaurering af et gravminde,

at det er registreret.

Anbringelse af
gravminder andre
steder end på
kirkegården

I henhold til kommissoriet har arbejdsgruppen drøftet, hvorvidt der burde være hjemmel til at tillade, at registrerede gravminder i visse tilfælde anbringes andre steder end på kirkegården. Der er i arbejdsgruppen enighed om at noget sådant kun **bør** tillades, såfremt der er fuldstændig sikkerhed for, at gravmindet også for fremtiden vil være under betryggende tilsyn. Såfremt et gravminde undtagelsesvis ønskes anbragt i kirken, ville der ikke af hensyn til gravmindets bevaring være noget til hinder herfor. Ligeledes ville det kunne tillades, at et gravminde blev anbragt på et museum, såfremt der mellem kirkegårdsbestyrelsen og museet er enighed herom. Arbejdsgruppen vil ikke udelukke, at også andre anbringelsesmåder vil kunne anses for forsvarlige. Under **alle** omstændigheder bør anbringelse af registrerede gravminder uden for kirkegårdene kun kunne ske med kirkeministerens godkendelse.

Udgifternes dækning

Udgifterne ved den registrering, der foretages af provstesynet, må afholdes på samme måde som de øvrige udgifter i forbindelse med provstesynet, det vil sige af kirkekassen, idet registreringen er et led i provstesynet.

Derimod finder arbejdsgruppen, at udgifterne til den sagkyndige bistand, der efter forslaget skal ydes menighedsrådet ved udvælgelsen af de gravminder, der foreslås registreret, bør afholdes af fællesfonden, især under hensyn til, at omfanget af dette arbejde må antages at ville variere betydeligt fra kirkegård til kirkegård uafhængigt af ligningsgrundlagets størrelse. De udgifter, der bliver tale om at dække, vil som hovedregel være rejseudgifter og diæter, medens den sagkyndiges lønning afholdes af vedkommende museum. Kun

i de formentlig få tilfælde, hvor det lokale museum ikke måtte være i stand til at yde sagkyndig bistand, og det derfor bliver nødvendigt for museumsrådet at udpege en sagkyndig fra et andet museum eller at ansætte midlertidig ekstrahjælp til at påtage sig denne opgave, må udgifterne til dennes honorering afholdes af fællesfonden.

Ligeledes finder arbejdsgruppen, at udgifterne til den registrering som ifølge forslaget skal foretages af nationalmuseet for så vidt angår de kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn, må afholdes af fællesfonden. Disse udgifter vil omfatte rejseudgifter og diæter og som ovenfor omtalt eventuelle udgifter til aflønning af midlertidig ekstrahjælp.

Krigsgrave m.v.

Den her foreslåede registrering omfatter ikke danske og udenlandske krigsgrave (soldater- og flygtningegrave) samt fredede grave for danske frihedskæmpere, der er faldet under krigen 1940-45.

For disse grave gælder følgende særordninger:

Engelske krigsgrave: Overenskomst af 22. februar 1954 med det britiske statssamfund, jfr. kirkeministeriets cirkulære af 10. april 1954.

Tyske krigsgrave: Overenskomst af 3. oktober 1962 med Forbundsrepublikken Tysklands regering om tyske krigsgrave i Danmark fra den anden verdenskrig, jfr. kirkeministeriets cirkulære af 27. oktober 1962.

Danske frihedskæmpere grave: Kirkeministeriets cirkulære af 18. juni 1968 om fredning m.v. af frihedskæmpere grave.

Men fælles for alle de nævnte grave er, at der ikke må foretages indgreb i disse uden tilladelse fra kirkeministeriet, jfr. kirkeministeriets cirkulærskrivelse til stiftsøvrighederne af 7. oktober 1959.

Udkast til lovbestemmelser om registrering af gravminder.

Arbejdsgruppen foreslår, at der i det foreliggende udkast til lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde indføjes følgende bestemmelser:

Kapitel . Registrering af gravminder.

§ ..

Gravminder, der bevarer mindet om fortjenstfulde mænd og kvinder, eller som iøvrigt af kunstneriske, kulturhistoriske eller andre grunde må anses for særligt bevaringsværdige, skal registreres.

§ ..

Registreringen foretages særskilt for hver kirkegård af det i § ... nævnte syn.

stk. 2.

Til brug ved registreringen udarbejder menighedsrådet (kirkegårdsbestyrelsen) og en af vedkommende museumsråd udpeget sagkyndig et forslag, der fremsendes til provsten«

stk. 3.

For kirkegårde, der ikke er undergivet syn i henhold til § ..., foretages registreringen af nationalmuseet. Det stedlige museum medvirker ved registreringen efter aftale med nationalmuseet. Registreringen sker i samarbejde med kirkegårdsbestyrelsen. Nationalmuseets afgørelse kan påklages til kirkeministeren.

stk. 1x.

Kirkeministeren fastsætter nærmere regler om registreringen.

§ ..

Kirkegårdsbestyrelsen må ikke fjerne registrerede gravminder fra kirkegården.

stk. 2.

Kirkeministeren kan tillade, at registrerede gravminder anbringes andre steder end på kirkegården.

Kapitel . Udgifternes afholdelse.

§ ..

§ ..

Af fællesfonden afholdes

a

b

c. Udgifter til den i § ..., stk. 2, nævnte sagkyndige medvirken og til den i § ..., stk. 3, nævnte registrering.

**Udkast til administrative bestemmelser i medfør af lo-
ven.**

I. Registrering.

1. Udarbejdelse af forslag til registrering.

Til brug for registreringen af de bevaringsværdige gravminder udarbejder menighedsrådet og en af vedkommende museumsråd udpeget sagkyndig et forslag, der fremsendes til provsten, jfr. lovens § ..., stk. 2.

"Gravminder"

Ved "gravminder" forstås foruden gravsten alle andre former for mindesmærker, f. eks. kors, søjler og skulpturer. Undertiden udgør en karakteristisk indhegning, f. eks. et gitter af smede- eller støbejern, sammen med det på gravstedet værende mindesmærke en helhed, der må anses for bevaringsværdig. Gravmindet er altså i et sådant tilfælde såvel mindesmærket som indhegningen. Ligeledes kan en karakteristisk beplantning af træer eller buske have en sådan betydning for helheden, at den bør bevares som del af gravmindet.

Udvælgelseskriterier

Ved udvælgelsen af de gravminder, der må anses for bevaringsværdige, lægges følgende vejledende regler til grund:

a. Alle gravminder, der er mere end 100 år gamle, bør i almindelighed anses for bevaringsværdige.

b. Af de gravminder, der i tidens løb har været typiske for kirkegården, bør i al fald et eksemplar af hver type bevares for eftertiden.

Dette gælder, selvom gravmindet ikke i sig selv er af særlig interesse, og navnlig hvis der er tale om en gravstenstype, der fremfor andre har været foretrukket på egnen. Også gravmindets indhegning kan være udtryk for et særligt egnspræg eller lokal tradition.

c. Gravminder, hvis udsmykning er af særlig interesse.

En sådan udsmykning kan f. eks. være relieffer, figurer, portrætter eller symboler, der er et udtryk for tidligere tiders smag og idealer, og som derfor kan have kulturhistorisk interesse.

d. Gravminder med lokalhistoriske navne.

Samfundsudviklingen har medført, at lokalsamfundene gradvist er ved at miste deres særpræg. Flytning fra land til by og omvendt har således medvirket **til**, at slægtsnavne, der var karakteristiske for en bestemt egn, bliver sjældnere. Det er derfor af værdi, at gravminder med sådanne slægtsnavne bevares. Det samme gælder gravminder med gamle stednavne.

e. Gravminder med særligt fyldige og interessante inskriptioner.

I nogle tilfælde finder man på gamle gravsten meget fyldige inskriptioner, der beskriver de vigtigste begivenheder i afdødes liv, eller som priser afdødes mange gode egenskaber. Undertiden indeholder de titler eller stillingsbetegnelser, som ikke forekommer mere. Gravminder med sådanne inskriptioner kan af kultur- og sproghistoriske grunde være bevaringsværdige.

f. Gravminder udført af anerkendte kunstnere eller som har særlig kunsthistorisk interesse.

Med hensyn til gravminder, der har kunsthistorisk interesse, kan nævnes sådanne, der i sin tid var udtryk for en nyskabelse, og som har dannet forbillede for senere massefremstillede gravminder.

g. Gravminder, der bevarer mindet om fortjenstfulde mænd eller kvinder.

Det er ikke muligt at give nærmere vejledning med hensyn til, hvorledes man kan bedømme, om en person har gjort

sig fortjent til, at hans eller hendes gravminde be-
vares. Der kan være tale om en særlig bemærkelsesværdig
indsats inden for kunst, videnskab, erhvervsliv, i
offentlig tjeneste eller på anden måde. Ikke alene per-
soner, der har haft betydning for landet som helhed, men
også sådanne, hvis virksomhed har haft særlig betydning
for et lokalsamfund, kan falde ind under begrebet
"fortjenstfulde mænd eller kvinder".

Sagkyndig medvirken

Som nævnt medvirker en af vedkommende museumsråd udpeget
sagkyndig ved udarbejdelsen af forslag til registrering
af gravminder.

Ifølge lov nr. 291 af 6. juni 1984 om museer m.v. er der
for hvert amt og for Københavns og Frederiksberg kom-
muner oprettet et museumsråd, der bl. a. har til opgave
at samordne og fremme museumsarbejdet i amtet, hen-
holdsvis i de nævnte kommuner. Som samarbejdsorgan på
landsplan virker Statens museumsnavn, jfr. lovens kapi-
tel 5. (bilag 2).

Den sagkyndige bistand for menighedsrådene (kirkegårds-
bestyrelserne) ved udarbejdelse af forslag til regi-
strering vil blive tilrettelagt af museumsrådene inden
for deres områder efter retningslinier, der fastsættes
af Statens museumsnavn i samarbejde med kirke-
ministeriet-

Menighedsrådet vil modtage henvendelse fra den af muse-
umsrådet udpegede sagkyndige, der i de fleste tilfælde
vil være en medarbejder ved det stedlige museum. Heref-
ter aftaler menighedsrådet og den sagkyndige et tids-
punkt for besigtigelse af kirkegården.

Kartotek

Forslag til registrering af gravminder udarbejdes på
kartotekskort, der vil blive fremstillet specielt til
dette formål. Kartotekskortene skal indeholde en kort-
fattet beskrivelse af gravmindet med angivelse af grav-
stedets nummer i kirkegårdsprotokollen. Står gravmindet

ikke på et gravsted, må placeringen angives på grundlag af kirkegårdskortet. På kartotekskortet skal der være plads til anbringelse af et fotografi, se herom nedenfor.

Kartotekskortene udfyldes af den sagkyndige på grundlag af en ved besigtigelsen ført kladde. Kortene udarbejdes i 2 eksemplarer, hvoraf det ene sæt sendes til menighedsrådet, der videresender det til provsten. I tilfælde af uoverensstemmelse mellem menighedsrådet og den sagkyndige om registrering af et gravminde, må det **anføres** på kartotekskortet.

Når datoen for provstesynet er fastsat, skal menighedsrådet underrette den sagkyndige herom, således at denne får mulighed for at være tilstede ved registreringen.

2. Provstesynets afgørelse. Notering i kirkegårdsprotokol m.v.

Ved provstesynet træffer synet afgørelse af hvilke gravminder, der skal registreres som bevaringsværdige. Synet træffer sin afgørelse på grundlag af det indsendte forslag (kartotekskortene). Synet er dog ikke bundet af dette forslag og kan således bestemme, at andre gravminder end de foreslåede skal registreres. Kartoteket må i så fald suppleres med yderligere kartotekskort, der udfærdiges af synet. Finder synet omvendt, at et gravminde, som er foreslået registreret, ikke bør registreres, anføres begrundelsen herfor på kartotekskortet, der herefter gennem menighedsrådet afgives til den sagkyndige. Denne kan overfor provstesynet gøre indsigelse mod afgørelsen. Finder provstesynet ikke at kunne tage indsigelsen til følge, skal spørgsmålet om registrering af provsten forelægges kirkeministeren til afgørelse.

Registreringen sker ved, at synet i kirkegårdsprotokollen sætter et stempel ("registreret" eller evt. "reg.")

ved de gravsteder, på hvilke de registrerede gravminder står. Såfremt det registrerede gravminde ikke står på et gravsted, angives gravmindets placering på kirkegårds-kortet med et stort bogstav (A, B, C etc.), der ligeledes forsynes med stempel.

Endvidere stemples de tilsvarende kartotekskort, der eventuelt tillige forsynes med det bogstav, gravmindet har fået på kirkegårdskortet. Kartoteket opbevares ved kirken.

Foran i kirkegårdsprotokollen og øverst på kirkegårds-kortet anføres det, at stemplet "registreret" ("reg.") betyder, at gravmindet er registreret i henhold til loven. Der må endvidere henvises til kartoteket.

Da registreringen er et led i synsforretningen, indføres der tillige i synsprotokollen og i kirkens protokol en kort bemærkning om, at registrering har fundet sted i henhold til loven. Antallet af registrerede gravminder anføres.

Inden udgangen af hvert år sender provsten indberetning til kirkeministeriet om på hvilke kirkegårde, der er foretaget registrering i årets løb.

3.Registrering af gravminder på kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn.

Registrering af gravminder på de kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn - især de kommunalt bestyrede kirkegårde i de større byer - foretages af nationalmuseet i samarbejde med kirkegårdsbestyrelsen. Inden registreringsarbejdet påbegyndes, træffer nationalmuseet aftale med det stedlige museum om, i hvilket omfang dette kan påtage sig at deltage i arbejdet. Ved en sådan afta-

le kan det eventuelt overlades til det stedlige museum sammen med kirkegårdsbestyrelsen at udarbejde et forslag til registreringen. Afgørelsen af, hvilke gravminder, der skal registreres, træffes af nationalmuseet. Museets afgørelse kan påklages til kirkeministeren.

Efter de retningslinier, der er omtalt under afsnit 2, foranlediger nationalmuseet, at der for hver kirkegård udarbejdes et kartotek over de **bevaringsværdige** gravminder, og at notering om registreringen sker i kirkegårdsprotokollen eller på kirkegårdskortet.

Nationalmuseet foretager indberetning til kirkeministeriet, efterhånden som arbejdet med registreringen skrider frem.

4. Udgifternes dækning.

Da den registrering af gravminder, der foretages af provstesyndet, er et led i synsforretningen, afholdes de hermed forbundne udgifter på samme måde som de øvrige udgifter i forbindelse med syndet, altså af kirkekassen.

Udgifter til befordring og diæter til den sagkyndige, der medvirker ved udarbejdelsen af forslag til registrering, afholdes af fællesfonden. Derimod afholdes udgiften til den sagkyndiges aflønning normalt af vedkommende museum.

Kun såfremt det stedlige museum undtagelsesvis ikke råder over kvalificeret arbejdskraft, og det derfor bliver nødvendigt at udpege en sagkyndig fra et andet museum eller at ansætte midlertidig ekstrahjælp, vil den pågældende have krav på særskilt vederlag, der beregnes efter gældende overenskomst.

Den sagkyndige indsender en af menighedsrådet attesteret opgørelse over det ham tilkommende beløb til stiftsøvrigheden, der efter kontrol af opgørelsen anviser beløbet af fællesfonden.

Udgifter til nationalmuseets registrering af gravminder på de kirkegårde, der ikke er undergivet provstesyn, herunder udgifter til eventuel fornøden ekstra medhjælp, afholdes af fællesfonden.

Fotografering

Specielt vedrørende fotografering bemærkes følgende:

Det anses i almindelighed ikke for at være en nødvendig forudsætning for at foretage en forsvarlig registrering af de bevaringsværdige gravminder, at der foretages fotografering af disse. I de tilfælde, hvor den sagkyndige ønsker, at de gravminder, der foreslås registreret, fotograferes, må udgifterne hertil afholdes af vedkommende museum, der herved kommer i besiddelse af et fotografisk materiale af værdi for museet.

Foretages der fotografering, kan menighedsrådet med provstiudvalgets godkendelse af kirkekassen afholde udgifterne til fremstilling af aftryk til anbringelse på kartotekskortene.

5. Fremtidig registrering.

Den registrering, der skal iværksættes i henhold til loven, må påregnes at ville strække sig over en årrække. Det forudsættes således, at registreringen normalt foregår ved de ordinære 3-årige provstesyn. Dog kan registreringen også foretages ved et ekstraordinært provstesyn, hvis det skønnes nødvendigt.

Efter at den første registrering er foretaget, vil der imidlertid også senere kunne blive behov for registrering af gravminder. Der kan dels være tale om nytilkomne gravminder, f. eks. et gravminde over en berømt person, dels om gravminder, der har nået en sådan alder, at de ud fra det almindelige alderskriterium bør registreres. Provstesynene bør derfor fremtidigt have opmærksomheden henvendt på, om der bør foretages en ajourføring af registreringen.

For så vidt angår den registrering, der skal foretages af nationalmuseet, vil ministeriet med museet træffe aftale om, at museet, efter at den første registrering er foretaget, med visse års mellemrum besigtiger de pågældende kirkegårde med henblik på eventuel yderligere registrering.

II. Anbringelse af registrerede gravminder på kirkegården.

Gravsten og andre mindesmærker, der registreres som bevaringsværdige, bør, hvor pladsmæssige hensyn tillader det, forblive stående på den oprindelige plads. Hvor samspillet mellem gravsten og beplantning af træer eller buske taler derfor, bør beplantningen bevares helt eller delvis, såfremt pladsforholdene tillader det.

Er forholdene på kirkegården til hinder for, at gravmindet kan blive stående på den oprindelige plads, må det anbringes andetsteds på kirkegården.

I denne forbindelse kan peges på følgende muligheder:

1. Gravmindet kan anbringes på en del af kirkegården, der ikke (længere) agtes udlagt med gravsteder. Ofte vil den umiddelbart nord for kirken beliggende del af kirkegården være velegnet hertil.

2. Gravmindet kan anbringes på en særlig afdeling på kirkegården, der er indrettet og beplantet, eventuelt indhegnet, til dette formål, f. eks. som grusbelagte hækomkransede områder.

3. Gravminder kan anbringes i mindre grupper langs indersiden af kirkegårdsdiget, dog således at der er fri passage mellem diget og gravminderne.

4. Flere gravminder kan samles på et nedlagt gravsted.

Der bør være passende afstand mellem gravminderne, og det bør tilstræbes, at deres placering ikke får et tilfældigt præg eller præg af opmagasinering. Anbringelse i mindre grupper er tilrådeligt. Anbringes gravminderne på et græsbesået areal, bør der om hvert gravminde være en kant af grus eller jord, således at græsslåning uden vanskeligheder kan foretages. Eventuelt kan der om gravminderne plantes en bunddækning af vedbend eller lignende. Gravminder bør ikke anbringes på anden måde end den, der oprindeligt har været hensigten. Gravsten, der er bestemt til at være opretstående, bør således ikke anbringes liggende. Gravsten af marmor eller sandsten bør ikke anbringes under eller tæt op ad beplantning, men således at sol og vind kan tørre dem efter regn eller sne. Liggende sten af marmor eller sandsten bør anbringes på et underlag af grus, ral eller lignende. Gravsten bør ikke indsættes i kirkegårdsdige eller -mur.

I de tilfælde, hvor registreringen foruden gravstenen (mindesmærket) omfatter gravstedets indhegning (gitter) eller andre effekter på gravstedet (f. eks. stensætning, bæk, evt. træer eller buske), kan flytning af gravmindet kun finde sted med provstesynets godkendelse.

III. Anbringelse af registrerede gravminder andre steder end på kirkegården.

Medens kirkegårdsbestyrelsen ikke på egen hånd kan fjerne registrerede gravminder fra kirkegården, hjemler loven en ret for kirkeministeren til at tillade at sådanne gravminder anbringes andre steder end på kirkegården.

I alle tilfælde, hvor der bliver tale om at anbringe et registreret gravminde uden for kirkegården, må spørgsmålet forelægges for kirkeministeriet. Det vil være en forudsætning for, at tilladelsen kan gives, at der haves sikkerhed for, at gravmindet også fremtidig er undergivet betryggende tilsyn. Det vil eksempelvis kunne forventes godkendt, at et registreret gravminde anbringes på et museum, såfremt der mellem kirkegårdsbestyrelsen og museet er enighed herom.

IV. Fjernelse af ikke-registrerede gravminder fra kirkegården.

Indtil den første registrering af gravminder har fundet sted, må gravminder kun fjernes af kirkegårdsbestyrelsen efter en nøje vurdering af, om der er tale om et gravminde, der er bevaringsværdigt ud fra de kriterier, der er omtalt under afsnit 1,1. I tvivlstilfælde bør gravmindet ikke fjernes fra kirkegården.

Efter at registrering har fundet sted, må intet gravminde fjernes fra kirkegården, forinden det ved eftersyn af kirkegårdsprotokol og kirkegårdskort er konstateret, at det ikke drejer sig om et registreret gravminde.

Umiddelbart efter den første registrering af gravminder på en kirkegård bør der tages stilling til, hvilke af de

ikke-registrerede, hjemfaldne gravminder, der bør fjernes fra kirkegården. Det må i denne forbindelse tilstræbes at fjerne gravminder, der på mere eller mindre tilfældig måde er opmagasinerede på kirkegården og endvidere at tynde ud i den ophobning af gravminder, der undertiden forekommer (de såkaldte "gravmindeparker"). Det bemærkes dog, at der ikke består nogen pligt for kirkegårdsbestyrelsen til at fjerne alle hjemfaldne gravminder, der ikke er registrerede, såfremt det skønnes, at de på en god måde indgår i kirkegårdsanlægget.

Når gravsten fjernes fra kirkegården, må man sikre sig, at de ikke senere bliver anvendt på en måde, der må anses for usømmelig, f. eks. ved at de, uden at deres karakter af gravminder er fjernet, anvendes som byggemateriale,. For at undgå dette må følgende regler iagttages:

Gravstenene må enten afleveres til den kommunale losseplads eller afgives til knusning i et stenknuseri. Forinden må kirkegårdsbestyrelsen sørge for, at indskrifterne fjernes. I det omfang, det er muligt, må stenene tillige slås i stykker. Sten, der afleveres på lossepladsen, bør straks overdækkes, og graveren/kirkegårdslederen må sikre sig, at dette sker.

V. Kirkegårdenes kulturhistoriske betydning.

Det har ifølge kommissoriet været arbejdsgruppens opgave at undersøge og fremsætte forslag til, hvorledes man kan værne om bevaringsværdige gravminder.*)

Men som det fremgår af den af museumsinspektør Erik Skov

*) Om forståelse af begrebet "gravminder" henvises til afsnit I, 1 side 25 .

udarbejdede redegørelse (bilag 4), beror kirkegårdenes kulturhistoriske værdi på meget andet end de derværende gravminder.

Arbejdsgruppens øvrige medlemmer deler de i redegørelsen anførte synspunkter, og arbejdsgruppen skal derfor henstille, at kirkeministeriet i forbindelse med de administrative forskrifter, der skal udfærdiges i medfør af loven, henleder kirkegårdsbestyrelsernes opmærksomhed på, at det - også bortset fra gravminderne - er af stor betydning, at de gamle kirkegårdes særpræg søges bevaret.

B I L A G

Bilagsfortegnelse

Bilag 1. Nogle eksempler på monumenttyper	39
Bilag 2. Uddrag af lov nr. 291 af 6. juni 1984 om museer m.v.	42
Bilag 3. Uddrag af lov nr. 645 af 19. december 1984 om folkekirkens økonomi	44
Bilag 4. Kirkegården i kulturhistorisk belysning	45

Nogle eksempler på **monumenttyper**.

Af mag. art. Karin Kryger.

Arkitektonisk opbygget monument: En gravsten, der består af flere led f. eks. sokkel, postament, sidestykker, midtfelt, overligger og gavltrekant. Udføres i granit (ofte i flere farver) eller sandsten og/eller marmor. I nogle tilfælde er inspirationen fra antikken meget markant (kannelerede sidestykker som lisener m.m.), i andre tilfælde står stenen blot glat. Sml. Cippus.

Bauta: Rustik tildannet sten, ofte af granit. Inspireret af runestenene. Ofte ses inskriptioner enten med runer eller bogstaver, der har runernes kileform.

Bog eller bogrulle: Opslået bog som regel udført i marmor eller metal på en granit-eller sandstensstøtte. Bogrullen er ligeledes oftest af marmor eller metal.

Cippus: Cippus er en monumenttype, der er direkte inspireret af antikke romerske gravsten. De kan have mange forskellige former. De er oftest arkitektonisk udformede med postament, midtstykke, evt. sidestykker, topstykke og en spids eller buet gavl. Gavlen kan i siderne være prydet med rosetter eller acanthus. Cippi findes også i mere enkle former. Den monumenttype, Rudolph Bertouch i sin bog "Menigmands Minde", opfattede som en "himmelport", er i virkeligheden en cippus-variant. Det er en sten, der er aflang og buet foroven.

Flækket sten: Granitsten, der er skåret igennem og har en poleret forside. Ofte er stenen broget (eller året) og forsynet med dekoration (spurve, blomster, duer etc.).

Gravtræ: Et gravtræ er en udskåren træstamme eller planke, der enten lægges på graven, eller sættes oprejst. Fra begyndelsen af dette århundrede er en del granit- og sandstensmonumenter udformede som egetræer, hvis "grene" hænger ud over inskriptionsfeltet. Denne type er ofte ledsaget af en indhegning bestående af små træstammer af sten.

Grotte: Er i reglen udført i sandsten eller kunststen dekoreret med vedbend eller egeløv. Grotten er ofte forsynet med inskriptionstavle i hvid marmor. Er sommetider forsynet med et hvidt marmorkors i toppen og/eller medailloner af bisquit (uglaseret porcelæn). Der kendes enkelte eksemplarer udført i zink.

Himmelport: Se cippus.

Klippe: Granit eller sandsten tildannet med den hensigt, at give stenen et vildt naturpræg.

Ligsten: Rektangulær eller trapezformet tavle i mandsstørrelse, der ligger ned.

Marksten: En ubehandlet sten af granit.

Obelisk: En firesidet høj sten med pyramidal spids foroven. Optræder ofte i noget forvanskede former.

Piedestal: En blok enten glat eller med profileret hoved og fodgesims. Prydes ofte af en urne eller et kors.

Ramme: Gravrammen er en rektangulær træramme, der indrammer gravstedet. Den kan have skåret en inskription i kanten. Andre rammer er udført i sandsten, cement, eller zink. De er af mindre dimensioner og ovale.

Sarkofag: Monument af sten, formet som en kiste, ofte efter antikke forbilleder.

Smedejernskors: Monumenter udført af jern, der ved op-hedning bliver blødt før det smelter, og således kan formes ved hamring eller presning. Smedejernsmonumenter er udført af lokale håndværkere i modsætning til støbe-jernsmonumenter, der er en fabriksvare.

Stele: I modsætning til cippus er en stele et monument, der har en stærk inspiration af antikke græske gravsten. I den danske variation er den oftest udført som en høj og slank tildannet sten med postament, sokkel, midtstykke (ofte med relief i hvid marmor) og topstykke med pal-medekoration.

Støbejernskors: Monumenter støbt i form med fligede eller profilerede korsarme. Udført på jernstøberier i Danmark, Tyskland og Norge. Der udførtes en del gravmæ-ler af andre former end korsformen i støbejern. Samme støberier udførte de engang så almindelige jerngitre.

Søjle: Søjlen er blevet udført i alle materialer og stilarter. Søjlen er enten knækket eller afsluttet for-oven med et kapital.

Tavle: Rektangulær sten, i nogle tilfælde afrundet foroven, der enten ligger ned, er skråtstillet eller oprejst på en sokkel eller indsat i en mur. Alle stenarter og størrelser. En særlig type har en malet baggrund (guld eller sort) dækket af en glasplade, eller en glasplade med indskåret inskription og mønster anbragt på en støtte.

Uddrag af lov nr. 291 af 6. juni 1984 om museer m.v.

Kapitel 4 Museumsråd

§ 17. i hvert amt oprettes et museumsråd.
Rådets medlemmer er følgende:

- 1) samtlige statslige og statsstøttede museer i amtskommunen udpeger hver 2 medlemmer,
- 2) amtsrådet udpeger 2 medlemmer, og
- 3) kommuneforeningen henholdsvis kommunalbestyrelserne i amtskommunen udpeger 2 medlemmer.

Stk. 2. Rådet kan efter nærmere regler fastsat af ministeren for kulturelle anliggender tiltrædes af indtil 2 repræsentanter for hvert af de museer i amtet, som ikke er repræsenteret efter stk. 1.

Stk. 3. Det enkelte amtsråd og kommune-foreningen henholdsvis kommunalbestyrelserne kan hver for deres vedkommende beslutte ikke at lade sig repræsentere i museumsrådet.

Stk. 4. Ministeren for kulturelle anliggender kan fravige stk. 1, såfremt de, der skal udpege medlemmerne efter stk. 1, jfr. stk. 3, er enige derom.

Stk. 5. Medlemmerne udpeges for 4 år ad gangen. Rådenes funktionsperiode indledes 3 måneder efter hver ny kommunal valgperiode begyndelse.

§ 18. Museumsrådet har til opgave at samordne og fremme museumsarbejdet i amtet. Det varetager tillige samarbejdet med statens museumsnævn om fælles museumsanliggender.

Stk. 2. Museumsrådet modtager arbejdsplaner fra museerne i amtet og udarbejder på grundlag heraf en samlet, regional arbejdsplan. Museumsrådets arbejdsplan skal omfatte forslag til en opgavefordeling mellem de museer, som forpligter sig til inden for det pågældende amt at varetage en nærmere angivet del af de opgaver, der er nævnt i kapitel 6. Arbejdsplanen indsendes hvert 4. år til statens museumsnævn.

§ 19. For museer i Københavns og Frederiksberg kommuner nedsætter ministeren for kulturelle anliggender et museumsråd. Ministeren fastsætter regler for rådets sammensætning. § 17, stk. 5, og § 18, stk. 1, finder tilsvarende anvendelse på dette råd.

Stk. 2. Museumsrådet modtager arbejdsplaner fra museerne i Københavns og Frederiksberg kommuner.

§ 20. Til varetagelse af de opgaver, der er nævnt i §§ 18 og 19, ydes til hvert museumsråd et årligt statstilskud på 53.700 kr. Beløbet forhøjes eller nedsættes med 3 pct. for hver fulde 3 points' udsving i reguleringspristallet for juli i forhold til januar 1980 (= 100).

Stk. 2. Museumsrådet indsender årligt budget, regnskab og beretning til statens museumsnævn.

§ 21. Ministeren for kulturelle anliggender kan fastsætte nærmere regler for museumsrådenes virksomhed.

Kapitel 5

Statens museumsnævn

§ 22. Statens museumsnævn har til opgave:

- 1) at virke som samarbejdsorgan på landsplan,
- 2) at rådgive ministeren for kulturelle anliggender om godkendelse af museer som tilskudsberettigede,
- 3) at påse, at de i § II nævnte betingelser for at bevare statstilskud er opfyldt,
- 4) at godkende budgetter og regnskaber for de museer, der er omfattet af § 12, samt beregne statens tilskud til disse inden for de rammer, der er fastsat af ministeren for kulturelle anliggender,
- 5) at rådgive ministeren for kulturelle anliggender om godkendelse af budgetter for de museer, der er omfattet af §§ 13, 14 og 15,
- 6) at godkende museumsrådenes arbejdsplaner, idet dog den del af planerne, der er omfattet af kapitel 6, forinden af nævnet forelægges for det arkæologiske nævn til udtalelse,
- 7) at rådgive ministeren for kulturelle anliggender om fordeling af tilskud efter § 14 og
- 8) at yde museumsteknisk og anden faglig rådgivning.

Stk. 2. Statens museumsnævn skal efter anmodning fra ministeren for kulturelle anliggender udtale sig om spørgsmål af betydning for museerne, ligesom nævnet af egen drift kun gøre indstilling til ministeren.

§ 23. Statens museumsnævn består af 15 medlemmer, der udpeges **således**:

- 1) Nationalmuseet udpeger 2 medlemmer,
- 2) statens museum for kunst udpeger 1 medlem,
- 3) de naturvidenskabelige centralmuseer udpeger 1 medlem,
- 4) **museumsrådene** vælger af og blandt medlemmerne, jfr. § 17, stk. I og 4, 8 medlemmer, heraf 5 repræsentanter for de kulturhistoriske museer, 2 repræsentanter for kunstmuseerne og 1 repræsentant for de naturvidenskabelige museer,
- 5) Kommunernes Landsforening udpeger 1 medlem,
- 6) **Amtsrådsforeningen** i Danmark udpeger 1 medlem, og
- 7) ministeren for kulturelle anliggender udpeger 1 medlem.

Stk. 2. Nævnets medlemmer og suppleanter for disse beskikkes af ministeren for kulturelle anliggender for 4 år ad gangen begyndende 6 **måneder** efter hver ny kommunal valgperiodes begyndelse. For de medlemmer, der er udpeget af **museumsrådene**, beskikkes dog kun 3 suppleanter.

Stk. J. Nævnet vælger blandt medlemmerne en formand og en næstformand.

Stk. 4. Ministeren for kulturelle anliggender fastsætter efter forelæggelse for nævnet en forretningsorden for dette.

§ 24. Ministeren for kulturelle anliggender kan fastsætte nærmere regler for nævnets virksomhed.

§ 25. Statens museumsnævns daglige arbejde varetages af et sekretariat.

Uddrag af lov nr. 645 af 19. december 1984 om folkekirkens økonomi.

Kapitel 4.

Statstilskud.

§ 20. Af folkekirkens udgifter afholder statskassen:

stk. 2

stk. 3. Endvidere udreder statskassen tilskud, hvis størrelse fastsættes på finanslov/en, dog mindst 14 mill. kr. årligt, til restaurering af kirker og af kirkers historiske inventar samt særligt **bevaringsværdige** gravminder.

Kirkegården i kulturhistorisk belysning.

Af museumsinspektør Erik Skov.

Kirke Og kirkegård

At vore gamle kirker repræsenterer en fornem kulturarv fra fortiden, er almindeligt anerkendt, og der hersker i vide kredse en udtalt forståelse for nødvendigheden af, at kirkerne med alt hvad de rummer af historiske værdier bevares på en sådan **måde**, at også vore efterkommere kan få glæde af dem. Derimod kan det af og til fornemmes, som om de antikvariske og æstetiske hensyn ikke har gyldighed uden for kirkedøren, uagtet kirke og kirkegård dog udgør en helhed i såvel historisk som i arkitektonisk-landskabelig henseende. Lige så længe middelalderkirken har ligget hvor den ligger, har den været omgivet af sin kirkegård, og denne har krav på vor opmærksomhed i lige så høj grad som selve kirken. Af de mange hundrede gamle kirker er der ikke to, som er ganske ens, og på samme måde har også kirkegårdene deres særpræg, som ikke gerne skulle udviskes helt og aldeles. At en kirkegård ikke er statisk, men må være genstand for en stadig omveksling, så vist som slægt følger efter slægt, udelukker på ingen måde, at træk, der er karakteristiske for den enkelte kirkegård, respekteres og styrkes.

Regulering

Let er det imidlertid ingenlunde. Det kan næppe bortforklares, at vi har været inde i en udvikling, som trods de bedste hensigter har tjent til at gøre kirkegårdene ensartede og kedsommelige. I et umiddelbart forståeligt rationaliseringsøjemed har man for at lette arbejdet med kirkegården og skabe "orden" reguleret den ene kirkegård efter den anden, således at alle grave er kommet på snorlige rækker som kort i en kartoteksskuffe. Et naturligt kuperet terræn har vanskeligt kunnet toleres. Gravsteder og gange skulle helst være plane som

tennisbaner og eventuelt lagt op i terrasser, der ofte virker fremmedartede i samspillet med den gamle kirke og den omkringliggende landsby. Det er let at forstå, at en ny kirkegård i en storby må være rationelt anlagt, og her vil der sjældent opstå problemer i den anledning, men man bør nok være forsigtig med at bringe de samme principper i anvendelse på landsbykirkegården, hvor der kastes nogle få grave om året. Det er muligt, at der her og der kan være behov for en partiel regulering, men kirkegårdsreguleringen bør ikke få lov til at udvikle sig til en mekanisme, som én gang startet fungerer af sig selv efterladende den ene kirkegård præcis lige så kedelig - men praktisk - som den anden. En hårdhændet gennemført regulering vil ikke alene få konsekvenser i arkitektonisk henseende, men vil også kunne udlette de sidste vidnesbyrd om gamle traditioner på stedet med hensyn til gravpladsernes fordeling blandt sognets beboere. Således vil det endnu her og der kunne spores, at et socialt og topografisk betinget system har ligget til grund for de enkelte familiegravsteders placering på kirkegården, der f. eks. kan have været opdelt i afsnit forbeholdt de enkelte landsbyer i sognet.

Beplantning

Med reguleringen følger undertiden asfaltering af kirkegårdens gange. Men lige så udmærket en belægning asfalt er på gader og veje, ligeså fremmedartet er det på en landsbykirkegård - ikke meget bedre end den plasticfolie, man undertiden ser bredt ud over gravene, nødtørftigt dækket med perlegrus, og med små huller dér, hvor udvalgte planter nådigst har fået lov at gro. Bepantningen spiller i det hele taget en stor rolle for kirkegårdens særpræg. Også her har der kunnet spores en tendens til uniformering, især med hensyn til gravstedernes indhegning, hvor en lokal tradition ofte har måttet vige for mere populære hækplanter.

Hegn af .jem og træ

Der kan i denne forbindelse være grund til at pege på de gravstedshegn af støbejern eller træ, som endnu er et

karakteristisk islæt i mange kirkegårde. Mens træstakitterne, oftest hvidmalede, fortrinsvis hører hjemme ved Vestkysten, hvor det barske klima hverken begunstiger hæk eller jern, har støbejernshegnene sammen med gravkorsene og kirkernes støbejernsvinduer vundet udbredelse næsten overalt og udgør en interessant gruppe af tidlige industriprodukter. En del af dem er importerede, men mange er udgået fra de jernstøberier, som i forrige århundrede oprettedes i adskillige danske købstæder, hvorfor det i mange tilfælde er muligt at fastslå et lokalt særpræg. I lighed med andre af tidens industrivarer, er disse gravgitre ofte præget af fremragende kvalitet, og de hører i den grad med i billedet af en dansk kirkegård, at de ikke må få lov at forsvinde helt.

Reliktplanter

En særlig kulturhistorisk foreteelse udgøres af de såkaldte reliktpanter, som mere eller mindre tydeligt giver sig til kende på mange gamle landsbykirkegårde. Der er her tale om vækster, som enten har vokset på stedet gennem århundreder, eller hvis frø har ligget i dvale i jorden, indtil de pludselig har fået en lejlighed til at spire. Hyppigt drejer det sig om lægeplanter, som i middelalderen har været dyrket på kirkegården, og som i dag næsten kun findes i kirkegårdsdigets allernærmeste omgivelser, hvor jorden har fået lov at ligge urørt hen, hvilket er en af forudsætningerne for, at planterne har kunnet bevare deres grokraft. Disse planter, som også kendes af vore dages farmakologi, har utvivlsomt været anvendt ved tilberedelse af lægemidler i middelalderen og er således et af kirkegårdens interessante vidnesbyrd om vore forfædres hverdag. Disse historiske planter er dog i stor fare for udryddelse som følge af nutidens krav om orden og renlighed. Dels trues planterne af den før omtalte asfaltbelægning, navnlig hvor denne breder sig helt ind til kirkegårdsdigets fod, dels udryddes de for altid af de moderne ukrudsdræbende sprøjtemidler, som det trods forbud kan være fristende at anvende netop på og omkring kirkegårdsdiget.

Træer

Et betydningsfuldt led i billedet af landsbykirken er de store træer, der slår kreds om kirke og kirkegård. Træernes tilstedeværelse kan følges ret langt tilbage i tiden, uden at det dog er muligt med sikkerhed at fastslå, hvori traditionen egentlig bunder. Utænkligt er det måske ikke, at man har tillagt træerne en beskyttende kraft, ligesom man før kristendommen har kendt hellige træer og lunde. Til dette mulige moment af overtro kommer, at man i tider, der kendte til større nøjsomhed end i dag, har vidst at drage nytte af træerne, bl. a. spiller retten til det brændsel, de afgiver, en ikke uvæsentlig rolle. Det har også været fremhævet, at løvet på kirkegårdens træer er egnet til kreaturfoder og har kunnet anvendes som sådan, f. eks. i misvækstår. Udelukkes kan det måske heller ikke, at man i tider, der ikke kendte til dræning i moderne forstand, har erfaret, at de store træer med deres ikke ubetydelige vandforbrug har kunnet gøre nytte på en vandlidende kirkegård. Det er iøvrigt ganske påfaldende, at det fra gammel tid næsten udelukkende er bestemte træsorter, fortrinsvis ask, elm og lind, i senere tid tillige hestekastanie, der vokser på kirkegården, derimod sjældent eg og næsten aldrig bøg. Dette sidste kunne hænge sammen med det velkendte forhold, at man i middelalderen og senere havde stort besvær med at holde landsbyens løsgående svin ude fra kirkegården, hvor dyrene gerne ville rode op i de sjældent ret dybe grave. Man søgte at forhindre dette ved i indgangene til kirkegården at anbringe en

Kirkerist

"kirkerist", det vil sige en muret eller stensat grav overdækket med en jernrist, som svin og andre småkreaturer ikke kunne passere uden at hænge fast mellem jernstængerne. I betragtning af, at svinenes opfødning en stor del af året foregik på den måde, at dyrene blev drevet "på olden" i bøge- og egeskove, forekommer det vel ikke usandsynligt, at man på kirkegården bevidst har undgået de oldenbærende træer, som blot ville øve yderligere tiltrækning på dyrene.

Selvom træerne kaster skygge på kirkegården og tilmed taber blade om efteråret, bør man ikke udsætte dem for systematisk forfølgelse. Der skal være meget tungtvejende grunde for at fælde et gammelt ærværdigt træ på en kirkegård, og væsentlige indgreb i træbestanden må da heller ikke finde sted uden kirkeministeriets billigelse. Nu lever selv træer ikke evigt, og fældning kan naturligvis blive nødvendig, men det bør da ske efter en fastlagt plan, hvorefter også den fornødne nyplantning finder sted. Det er tilrådeligt, at man i denne forbindelse holder sig til de traditionelt anvendte træsorter. Det kan måske være fristende hist og her at plante fyr eller birk, men disse træer er fremmedartede for kirkegården som for det danske kulturlandskab i det hele taget - ganske som det virker ejendommeligt at se en allé af japanske kirsebær på en midtjysk kirkegård.

Frilægning af kirken

De tidligere omtalte rationaliseringsprægede kirkegårdsreguleringer finder vist ikke så ofte sted mere. Derimod kan der på landsbykirkegårdene iagttages en tilbøjelighed **til** at frilægge selve kirken ved sløjfning af gravstederne i dennes umiddelbare nærhed. Hertil kan bemærkes, at det kan være klogt af hensyn til kirkebygningens stabilitet at undgå begravelser direkte op ad kirkens fundament, hvorimod friholdelse af et større område omkring kirken må forekomme unaturligt på baggrund af den traditionelle intime forbindelse mellem kirke og begravelsesplads.

Sløjfning af kirkegårde

I byerne spores der tilsvarende en tendens til at nedlægge de ældre assistenskirkegårde med henblik på deres omdannelse til parkområder. Set fra et kulturhistorisk synspunkt er dette en udvikling, som må give anledning til en del betænkelighed, da netop disse kirkegårde i særlig grad er rige på minder om personer af historisk eller lokalhistorisk betydning såvel som på monumenter af væsentlig kunsthistorisk interesse. Det må understreges, at de store bykirkegårde har en ofte meget

speciel beplantning og struktur, der afspejler bysamfundets historie og udvikling.

Rådgivning

De i det foregående omtalte spørgsmål er kun enkelte blandt de mange, som kunne fremdrages. Der vil utvivlsomt til stadighed dukke problemer op i følge med nye krav til kirkegården, krav, som er uafviselige og må imødekommes, selvom de måske bryder med det tilvante mønster. At løse disse problemer på forsvarlig måde vil sikkert være muligt, når man blot i det enkelte tilfælde tager hensyn til kirkegårdens specielle forhold. De nemme standardløsninger bør man altid møde med skepsis, når man har med kirke og kirkegård at gøre. Der kan i denne forbindelse være god anledning til at erindre om den adgang, der er til at søge råd og vejledning hos kirkeministeriets og stiftsøvrighedernes konsulenter, ikke alene de kongelige bygningsinspektører og Nationalmuseet samt i særlige tilfælde Kunstakademiet, men i særdeleshed de erfarne kirkegårdskonsulenter, som er knyttet til de enkelte stifter, og som altid er rede til rådgivning såvel med hensyn til kirkegårdens daglige drift som i de større spørgsmål af principiel betydning.

